

*Seymur Cənnət oğlu Aslanov
AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun
“Müasir dövr etnoqrafiyası” şöbəsinin doktorantı
Seymur.aslanov.86@list.ru*

MÜASİR DÖVRDƏ QAÇQIN VƏ MƏCBURİ KÖÇKÜNLƏRİN YERLİ ŞƏRAİTƏ ADAPTASIYANIN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİNƏ DAİR (Bərdə şəhəri materialları əsasında)

Açar sözlər: Bərdə, qaçqın və məcburi köçkünlər, deportasiya, adaptasiya, məşğulluq

Ключевые слова: Барда, беженцы и вынужденные переселенцы, городское население, депортация, адаптация, занятость

Keywords: Barda, refugees and displaced people, deportation, adaptation, employment

Aran iqtisadi rayonuna daxil olan Bərdə rayonu Kür-Araz ovalığının şimali-qərbində, Qarabağ düzünün mərkəzi hissəsində yerləşir. Rayon mərkəzi olan Bərdə şəhəri təkcə Azərbaycanın deyil, bütövlükdə Yaxın Şərqi ən qədim yaşayış mərkəzlərindəndir. Əsasən kənd təsərrüfatı rayonu hesab olunan Bərdə rayonu təkcə qədim tarixi ilə deyil, həm də öz iqtisadi göstəriciləri ilə respublikanın həyatında həmişə müstəsna rol oynamışdır. Rayonda təsərrüfatın əsasını əkinçilik və maldarlıq təşkil edir. Əkinçilikdə taxılçılıq və pambıqçılıq aparıcı rol oynayır. Rayonda kənd inzibati ərazi dairələrinin sayı 34, yaşayış məntəqələrinin sayı 109-dur. Rayon ərazisindən Tərtər və Xaçın çayları, şəhərin sərhədi boyu isə Kür çayı axır. Sahəsi 957 kv. km, əhalisinin sayı 142.4 min nəfərdir. Orta sıxlıq 1 kv. km-də 149 nəfərdir. Kənd əhalisi 72,5 faiz, şəhər əhalisi 27,5 faizdir. Bundan başqa 2009-cu ilin göstəricilərinə görə rayonda qeydiyyatda olan 28.6 min nəfər qaçqın və məcburi köçkün məskunlaşmışdır. Əhalinin 72624 nəfəri qadınlardan, 69776 nəfəri isə kişilərdən ibarətdir. [1].

Miqrasiyanın tarixi-etnoqrafik aspektlərdə öyrənilməsi həm ümumi tarixin problemi olur, həm də xüsusi tarixi mövzu (istiqlal) burada böyük məna kəsb edir. Tədqiqat işi ilə əlaqədar Bərdə şəhərinə edilən səfərlər zamanı qaçqın və məcburi köçkün ailələrinin nümayəndələri ilə müsahibələr aparılmış, onlar arasında qısa anket sorğusunun təşkili və toplanılan materiallar müxtəlif aspektlərdən təhlil olunmuşdur. Məqalənin yazılmasında başlıca məqsəd miqrasiya zamanı Bərdəyə gəlmiş əhalinin yerli şəraitə adaptasiya məsələlərini işıqlandırmaqdır.

Miqrasiya prosesləri dəyişikliyə uğramaqla yanaşı, öz tarixi mahiyyətini də qoruyub saxlaya bilmişdir. Məsələn, səbəb kimi rahat həyat şəraiti axtarmaq, gündəlik ehtiyaclarla olan tələbatları ödəmək, dəyərli insan kimi dünyada yaşamaq istəkləri və zərurəti, eləcə də məcburiyyəti, eyni zamanda müharibələrin, münafişələrin yaratdığı məcburi ölkədaxili və ölkələrarası miqrasiyalar əvvəlki əsrlərdə olduğu kimi bu gün də öz mövcudluğunu qoruyub saxlamaqdadır. İnsanlar tarixi keçmişdə olduğu kimi, bu gün də oxşar səbəblərdən miqrasiya edə bilirlər. Ümu-

miyyətlə isə qeyd etmək olar ki, miqrasiyanın məcburi, zəruri, könüllü mahiyyəti və bu səbəblərdən irəli gələn tarixi formaları bu gün ənənə şəkilində öz mövcudluğunu saxlamaqdadır. İnsanlar ehtiyaclarının ödənilməsindən ibarət olaraq, xoşbəxt həyatlarını təmin etmək üçün dünyanın ayrı-ayrı ölkələrini, cəmiyyətlərini özləri üçün seçim obyektinə və məkanına çevirirlər.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan SSR-in yaranması və 1920-1930-cu illərdə ölkənin siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişikliklər əhalinin demoqrafik durumuna da təsirini göstərmişdi. Bu təsir ilk növbədə, əhalinin artım səviyyəsində müşahidə edilirdi.

1922-ci ildə SSRİ təşkil edildikdən sonra əhalinin ümumittifaq siyahıya alınması işinə başlanıldı. İlk rəsmi ümumittifaq siyahıya alınması isə 1926-cı ilin dekabrında reallaşdırıldı. Həmin ilin siyahıya alınmasına əsasən Azərbaycan SSR-də 94 etnos qeydə alınmış, həmin sənəddə Bərdə şəhəri kənd kimi göstərilmişdir [3; 8].

XX əsrin 30-cu illərində rayonlaşdırma siyasətindən sonrakı dövrə aid statistik məlumatlarda isə artıq Bərdə şəhər kimi qeydə alınmışdır. Bu sənədlərdən Bərdənin əhalisinin sayı, etnik tərkibi və inkişaf dinamikasına aid material əldə etmək mümkündür.

Azərbaycan SSR Xalq Komissarları Sovetinin 1930-cu il 14 noyabr tarixli qərarında, Xalq Maarif Komissarlığı tərəfindən 1931-ci ildə aparılmış siyahıya alınmada da əhalinin milli tərkibi məsələlərinə geniş yer ayrılmış, yaş-cins, savadsızlığın ləğvi məsələləri əksini tapmışdır [4; 122].

1931-ci ildə əhalinin siyahıya alınması üzrə Bərdə şəhərinin milli tərkibinə dair cədvəldə say etibarlı ilə türklərin (azərbaycanlılar – S.A.) üstünlük təşkil etdiyinin şahidi olur. [5; 124-125].

1939-cu ildə keçirilən siyahıya almada isə artıq «türk» etnonimi «azərbaycanlı» antroponimi ilə əvəz edilmişdi.

1939 və 1950-ci illər arasında repressiyalar və ikinci Dünya müharibəsi ilə əlaqədar Bərdə şəhər əhalisinin sayında azalma müşahidə olunmuşdur. Repressiya və orduya səfərbərlik müharibə illərində doğumun kəskin şəkildə aşağı düşməsinə səbəb olmuş, əhalinin həyat səviyyəsinin pisləşməsi nəticəsində ölümün sayı çoxalmışdır.

XX əsrin əvvəllərindən başlayan proseslər nəticəsində Bərdə şəhər əhalisinin də etnik və sosial tərkibinin dəyişməsi ondan əvvəlki dövrlə müqayisədə mühüm fərqləri aşkara çıxardı. Aparılan demoqrafik araşdırmalar göstərir ki, 1948-1953-cü illərdə azərbaycanlıların Ermənistan SSR ərazisindən deportasiya olunması nəticəsində oradakı xeyli azərbaycanlı əhali Bərdənin ərazisində məskunlaşmışdır. 1948-ci ildə təkə Zəngibasar rayonundakı 220 təsərrüfatdan (700 nəfər) ibarət olan Hacı İlyas kolxozunun kolxozçuları Bərdə şəhərinə deportasiya edilmiş, köçürmə idarəsinin məktubunda isə guya onların Bərdə rayonunda pambıqçılıq təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi üçün işçi qüvvəsinə ehtiyacı olmasını, köçkünləri qəbul etmək imkanı olduğunu nəzərə alaraq köçürülməsini xahiş etmələri göstərilirdi.

Ermənistan SSR-dən Bərdəyə miqrasiya etmiş qaçqınların müəyyən bir qismi şəhərdə, digər əhali isə əsasən Həsənqaya, Yeni Daşkənd, Soğanverdilər, İmirli və s. kəndlərdə məskunlaşmışdılar. Qısa bir araşdırma zamanı ilk miqrasiya illərində qaçqınların yerli şəraitə uyğunlaşmasında bir çox ciddi problemlərin olduğu müəyyən edilmişdir. Bərdə şəhər sakini Elbrus Şadlinskiyin verdi-

yi məlumata görə dağlıq ərazidə uzun illər yaşayan qaçqınlar yeni yerli şəraitə - isti iqlimə uyğunlaşa bilmirdilər. Əhali xüsusilə, yaşlı insanlar arasında dünyasının dəyişənlərinin sayı çoxluq təşkil edirdi. Kəndlərdə məskunlaşan əhali kənd təsərrüfatı ilə məşğul idi. Şəhərdə məskunlaşan Ermənistan SSR-dən gələn qaçqınlar əsasən yeni yaradılan sənaye və xidmət sahələrində işlə təmin olunurdu. Bu qaçqınların yerli əhali ilə etnomədəni əlaqələri ilə bağlı apardığımız araşdırma zamanı maraqlı faktlara rast gəldik. Beləki, təxminən 60 ildən artıq bir müddətdə öz dədə-baba yurdlarından deportasiya olunmaqlarına baxmayaraq bu qaçqınlar öz qida öynəsinə daxil olan müxtəlif çeşidli yemək və içkilərini saxlamaqla (bəziləri istisna olmaqla) yanaşı, bu öynəni daha da zənginləşdirmişdilər. Lakin onlara məxsus bəzi yeməklərin müxtəlif səbəblərdən unudulması faktlarında rast gəldik. Beləki, yemək və içkilərin hazırlanması üçün lazım olan bəzi komponentlərin yeni yerli şəraitdə olmaması və eyni zamanda şəhərin iqlimi bir sıra yemək və içkilərin unudulması ilə nəticələnmişdir.

1989-cu ildə isə Bərdədə yeni doğulanların sayı 3181 nəfər, ölənlərin sayı 663 nəfər, təbii artım 2518 nəfər olmuşdur [2;53].

1989-cu il Fərqanə hadisələrindən sonra Orta Asiyadan qaçqın və məcburi köçkünlərin axını bölgədə demografik vəziyyətini xeyli dəyişdirərək əhalinin sosial tərkibinə təsirini göstərdi. Ahıska türklərinin "Vətən" cəmiyyətinin məlumatına görə Bərdədə 118 ahıskalı ailə məskunlaşmışdır ki, onların ümumi sayı 458 nəfər olmuşdur.

Məlum olduğu kimi, 1988-ci ilin əvvəllərindən başlamış erməni təcavüzü nəticəsində Ermənistanda yaşayan azərbaycanlılar bir əsr ərzində ikinci dəfə deportasiyaya məruz qaldılar.

1995-ci il may ayının 29-da bir qrup hüquqşünas, ziyalı və jurnalistləri Bərdə rayonunun ərazisində yerləşdirilmiş Türk çadır şəhərciyində və Ləmbəran kəndində yerləşdirilmiş Ahıska türkləri ilə görüşlər keçirmiş, burada məskunlaşmış ahıskalıların qayğı və ehtiyacları ilə tanış olmuşdular. O zaman Türk çadır şəhərciyində Fərqanədən köçürülmüş 7 min nəfərdən çox Ahıska türkü məskunlaşdırılmışdı. Azərbaycan Hüquqşünaslar Birliyi çadır şəhərciyinin minimum ehtiyaclarını ödəmək üçün oranı himayəyə götürmüş və onlara maddi yardım göstərmişdir.

Elmi tədqiqat işi ilə əlaqədar Bərdə şəhərində ahıska türklərinin çox az sayda qalmasının şahidi olduq. Yerli informatorlardan alınan məlumatlara görə ahıska türkləri üçün şəhər kənarında yerləşən Qaratəpə adlanan yerdə yaşayış yerləri salınmışdır. Ahıska türklərinin Bərdəni tərk etmə səbəbi daim doğma yurda qayıtmaq, qoyub gəldikləri keçmişə dönməklə bağlı idi. Beləki bəzi ailələr öz yurdlarına qayıda bilmişdirlər. Lakin onların bəzilərinin Türkiyə Respublikasına miqrasiya etməsi tərəfimizdən də müəyyənləşdirilmişdir.

1994-cü ilə qədər davam edən bu təcavüzün sonunda Dağlıq Qarabağ və onun ətrafındakı 7 rayon (Laçın, Kəlbəcər, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Qubadlı və Zəngilan) işğal edilmiş, təqribən bir milyona yaxın insan qaçqın olmuş və ya öz vətəninə köçkün vəziyyətinə düşmüş, onların bir çoxu Bərdə bölgəsində, eləcə də Bərdə şəhərində yerləşmişdi. Bu hadisələr Bərdədə əhalinin etnososial strukturunda dəyişikliklərə səbəb olmaqla yanaşı, əhalinin təbii və mexaniki hərəkətinə təsir etməyə bilməzdi.

Bərdə rayonuna təşkil olunan səfərlərdə kiçik, qısa da olsa məcburi köçkünlər arasında yerli şəraitə uyğunlaşma ilə bağlı tədqiqat aparılmışdır. Köç-

künlüyün ilk illərində onlar özləri üçün yeni mühitə xarakterik olan dəyərlər, davranış normaları yaratmaq üçün qüvvə tapmaq işində müəyyən çətinliklərlə qarşılaşmışdılar.

İşğal olunmuş ərazilərdən olan məcburi köçkünlərlə müsahibələr zamanı məlum olurki, onların doğma-yurd yuvalarından didərgin düşməsindən 20 il vaxt keçməsinə baxmayaraq travmatik siptomlar hələ də onların yaşam tərzində, psixologiyasında qalır. Məcburi köçkünlərin adaptasiyasını çətinləşdirən əsas amil öz dedə baba torpaqlarının itirilməsi amili dayanır. Bu amil orta yaşlı məcburi köçkünlərdə və çox az sayda qalan yaşlı insan qrupunda rast gəlinmişdir. Araşdırma nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, son 20 il ərzində məcburi köçkünlərin bir sıra problemləri xüsusilə mənzil, ailə üzvlərinin məşğulluq və digər təminatları öz həllini tapmağa başlamışdır. Məcburi köçkünlərin həyat adaptasiyalarını kəsb etmək istiqamətində prezident İlham Əliyevin 2004-ci il 1 iyul tarixli 298 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş "Qaçqınların və məcburi köçkünlərin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və məşğulluğun artırılması üzrə Dövlət Proqramı" çərçivəsində Bərdə rayonunda bir sıra yaşayış kompleksləri və dövlət inzibati binaları istifadəyə verildi. Hazırda onların sosial problemlərin həlli, mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində işlər ardıcıl davam etdirilir.

Məcburi köçkünlər arasında yerli əhaliyə nisbətən çox az sayda insanın kənd təsərrüfat ilə məşğul olması müəyyən edilmişdir. Toplanan məlumatları təhlil etdikdə məcburi köçkünlərin özəl sahibkarlıq fəaliyyəti ilə yanaşı, digər xidmət sahələrində çalışmasının şahidi olduq

Son dövrlərdə Bərdədə baş vermiş ictimai-siyasi proseslər, sosial-iqtisadi dəyişikliklər əhalinin mədəniyyət və məişətinə, habelə həyat tərzinə və mənəvi dəyərlərinə öz müsbət təsirini göstərmişdir. Beləliklə, göstərilən problemin tədqiqi Bərdə şəhər əhalisinin həyat tərzinin və məişətinin öyrənilməsində müəyyən əhəmiyyətə malikdir.

ƏDƏBİYYAT

1. <http://ses.gov.az/az/menu-78-25.html>.
2. Население Азербайджанской Республики. 1989. Статистический сборник. Баку: 1991, Стр 53,
3. Население Закавказья. Всесоюзная перепись населения 1926 г. Краткие итоги. Тифлис: Зак. ЦСУ, 1928 г. 50 стр.
4. Перепись населения Азербайджана 1931 г. Вып. II. Народность, пол, возраст, грамотность. Баку: Азернешр, 1932. Стр 122.
5. Перепись населения Азербайджана 1931 г. Вып. II. Народность, пол, возраст, грамотность. Баку: Азернешр, 1932. Стр 124-125.

İnformatorların siyahısı

6. Elbrus Bilman oğlu Şadlinski – 1936-cı il təvəllüdü, Bərdə şəhər sakini.
7. Bəhlul Sədcab oğlu Ağayev - 1938-ci il təvəllüdü, Bərdə rayon Həsənqaya kəndi
8. Həsən Yusif oğlu Mehdiyev – 1928-ci il təvəllüdü, Bərdə rayonu Həsənqaya kəndi
9. Səkinə Qurban qızı Mehdiyeva 1935-ci il təvəllüdü Bərdə rayonu Həsənqaya kəndi

Сеймур Джаннат оглы Асланов

**В СОВРЕМЕННОЕ ВРЕМЯ, ПО НЕКОТОРЫМ ВОПРОСАМ
АДАПТАЦИИ БЕЖЕНЦЕВ И ВЫНУЖДЕННЫХ ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ
К МЕСТНЫМ УСЛОВИЯМ
(НА ОСНОВЕ МАТЕРИАЛОВ О ГОРОДЕ БАРДА)**

РЕЗЮМЕ

Сначала в статье приводится информация о местных условиях Барды, о климате, о городском населении, этноконфессиональном статусе и о результатах проведенной здесь переписи. В то же время, здесь говорится о миграционных процессах в Барде после второй половины XX века, о беженцах, депортированных из различных регионов, а также перемещенных в результате армяно-азербайджанского нагорно-карабахского конфликта, и о их адаптациях к местным условиям. Таким образом, в этой статье освещаются такие вопросы, как адаптация к новым климатическим условиям, поиск нового жилья и к жизни в новых условиях труда. Хотя в первые годы вынужденные переселенцы не испытывали значительных проблем, в соблюдении обычаев и традиций, но были моральные и материальные проблемы. В Бардинском районе введен в эксплуатацию ряд жилых комплексов и государственных административных зданий в рамках принятых и реализуемых государством программ, направленных на адаптацию вынужденные переселенцы.

Seymur Jannat oglu Aslanov

**THE ADAPTATION ISSUE LOCAL CONDITION OF REFUGEES AND
DISPLACED PEOPLE TO LOCAL CONDITION WITH MODERN
DAYS (BASED ON BARDA CITY MATERIALS)**

SUMMARY

The article indicates information about Barda's local condition, climate, urban population, ethno-confessional staties and the results of the census that carried out there. Additionally the migration processes that emerged after second half of the 20th century are being inverstigated.

In this the adaption local conditions of the refugees that deported from various regions depending on a several reasons, displaced people as a result of the Armenian-Azerbaijani conflict related to Nagorno-Karabakh is being studied. Moreover the articl highlights problems such as adapting to climate condition, finding new housing and working environment as well. It has been established that in the first years of migration. Despite the light challenges connected to the following of local customs and traditions, there were material and moral difficulties. Several residential complexes and administrative establishments have been commissioned in barda within the state programs in order to improve the adaption process of forced refugees